

บทที่ 6

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมภาคใต้กับวรรณคดีไทย

เค้าโครงเรื่อง

1. ความสัมพันธ์ในเชิงภาษา
 - 1.1 คำในวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัยตรงกับภาษาถิ่นใต้
 - 1.2 คำในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ตรงกับภาษาถิ่นใต้
2. วรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้
 - 2.1 วรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ประเภทมุขปาฐะ
 - 2.2 วรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ประเภทลายลักษณ์
3. วรรณคดีไทยบางเรื่อง รับอิทธิพลจากวรรณกรรมภาคใต้
 - 3.1 บทละครเรื่องนางมโนห์รา
 - 3.2 กลบทศิริวิบุลกิตติ์

สาระสำคัญ

1. วรรณคดีไทยสมัยโบราณ เช่นศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 มีคำตรงกับภาษาถิ่นใต้หลายคำ แสดงให้เห็นว่าคำไทยโบราณยังคงใช้ในภาษาถิ่นปัจจุบัน
2. วรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น เพลงร้องเรือ บทร้องประกอบศิลปการแสดงและวรรณกรรมลายลักษณ์ของภาคใต้ มักเกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทย เช่นการอ้างอิงชื่อและพฤติกรรมตัวละครสำคัญ
3. วรรณคดีไทยบางเรื่อง เช่น ละครเรื่องนางมโนห์รา และกลบทศิริวิบุลกิตติ์ มีเค้าจากวรรณกรรมภาคใต้ บางสมัยมีการเคลื่อนย้ายเอกสารบันทึกวรรณกรรมไปไว้ที่ส่วนกลาง หรือกวีเป็นชาวภาคใต้

จุดประสงค์การเรียนรู้

1. ยกตัวอย่างและให้ความหมายคำในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ที่ตรงกับภาษาถิ่นใต้ปัจจุบันได้ถูกต้อง
2. อธิบายคำในวรรณคดีไทยที่ตรงกับภาษาถิ่นใต้ได้ถูกต้อง

3. อธิบายข้อความในวรรณคดีไทยที่ประกอบด้วยภาษาถิ่นใต้ได้ถูกต้อง
4. อธิบายลักษณะวรรณคดีไทยที่เกี่ยวข้องกับเพลงร้องเรือได้ถูกต้อง
5. บอกสาเหตุที่เรียกว่ามโนห์ราโรงครูได้ถูกต้อง
6. บอกชื่อวรรณคดีไทยที่อ้างในมโนห์ราโรงครูได้ถูกต้อง
7. บอกลักษณะความเกี่ยวข้องระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณกรรมลายลักษณ์ภาคใต้ได้ถูกต้อง
8. ให้เหตุผลได้ถูกต้องกรณีที่ว่า บทละครเรื่องนางมโนห์ราครั้งกรุงเก่ามีรูปแบบและเนื้อหาย่างวรรณกรรมภาคใต้
9. ให้เหตุผลได้ถูกต้องกรณีที่ว่ากลบทศรีวิบูลกิตติมีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมภาคใต้

ความนำ

วรรณกรรมย่อมมีการแพร่กระจายไปตามถิ่นใกล้ไกล อาจเกิดจากสาเหตุการเคลื่อนย้ายผู้คน หรือการนำวรรณกรรมไปเก็บไว้ที่ส่วนกลาง จึงเป็นผลให้วรรณกรรมภาคใต้ และวรรณคดีไทยมีความสัมพันธ์กัน

1. ความสัมพันธ์เชิงภาษา

คำที่เคยใช้ครั้งสุโขทัย ยุชยา มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งจารึกหรือบันทึกในเอกสารวรรณคดีนั้น ปรากฏว่าปัจจุบันคำต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงหรือเลิกใช้กลายเป็นคำโบราณ แต่หลายคำยังคงใช้เป็นภาษาถิ่น

1.1 คำในวรรณคดีไทย ตรงกับภาษาถิ่นใต้

ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 หรือศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ถือว่าเป็นวรรณกรรมและประวัติศาสตร์อันสำคัญ ปรากฏคำบางคำใช้ตรงกับภาษาถิ่นใต้ดังนี้¹

- ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดมาที่ เมืองตาก
ที่ หรือท้อ หมายถึงตี รบพุ่ง ภาษาถิ่นใต้ออกเสียงเป็นทอ
หมายถึง แทง ชน ขวิด เช่น วัวทอ หมายถึงวัวใช้เขาขวิด
- เบื้องตีนนอนสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน
ภาษาถิ่นใต้ ตีนนอน = ทิศเหนือ
- เบื้องหัวนอน เมืองสุโขทัยนี้ มีกฏีพิหาร
ภาษาถิ่นใต้ หัวนอน = ทิศใต้
- ใครจักมักหัวหัว
ภาษาถิ่นใต้ หัว = หัวเราะ

1.2 คำในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ตรงกับภาษาถิ่นใต้

วรรณคดีไทยหลายเรื่องมีคำตรงกับภาษาถิ่นใต้ วรรณคดีไทยได้เก็บคำโบราณไว้เป็นจำนวนมาก คำเหล่านี้หลายคำยังคงใช้เป็นภาษาถิ่นใต้ เช่น²

(1) ลิลิตโองการแข่งน้ำ (ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า)

- ชื่อทูลพีตัวไตรด ลมฝนฉาวทั่วฟ้าช่วยดู
ฟ้าจรโลดลิวขวาน ขุนกล้าแก้วขี้ยังช่วยดู
ภาษาถิ่นใต้ ฉาว = ดังอ้ออิ่ง ลิว = ขว้าง

(2) ลิลิตยวนพ่าย

- ใครคดใครชื้อร้าย ดีใด ก็ดี
- ใครใคร่ครองตนบยพ ท่านม้วย

- ดังพระยาช้างสารซบมันเมามีกำลัง แล่นระเลิดระสัง เสงยวงงานสะบัด

ท้าวฉูดฉาดฉกรรจ์

ภาษาถิ่นใต้ ฉัด = การเตะด้วยหลังเท้า เช่น ฉัดกร้อ หมายถึง เตะตะกร้อ

(5) กำสรवलศรีปราชญ์³

- เยี่ยมาปี่มปี่มปาก	พระวาน
พระหากวานวงวงสินธุ	คว่างคว่าง
สมุทรพิศาลอิ	ควิวคว่าง แถนา
แลชรเลลานท่าง	ทูลาย

ภาษาถิ่นใต้ ลิว = ขว้าง

- อ้าน้องมาโนชเนื้อ	นางกระษัตริ พีเออย
ศรีกระได เกรงกรวญ	คำเช่า
อ้าวรศयर สยดทัด	มาลยมาศ กูเออย
ศรีกระไดกล้าวเกล้า	กลั่นฉี่

ภาษาถิ่นใต้ กระได มักพูด เป็น ไต หมายถึง เกย เช่น ไตตัว = เกยตัว

(6) สมุทรโฆษคำฉันท์⁴

- แม้วามิ่งหาญ	ออกมาย่านาน
จะเลี้ยวลองกัน	จะให้ห้วมิ่ง

ภาษาถิ่นใต้ หาญ = กล้า

- นาสาสารสชายไซ ชมแก้มแก้วใส แลดาลอันเหิมหอมฉม

ภาษาถิ่นใต้ ส่า = รู้สึก

- ชูลีฟุ้งฟ้าเหิมหาว พลหาญฉาวฉาว สำเร้งสำเร้งเสียงหาญ

ภาษาถิ่นใต้ ฉาว = อ้ออึ้ง

(7) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน¹⁵

- ครั้นต้นพื้นตัวปลุกผัวพลัน	เหียนรอกตัวสันไม่กลั่นได้
ให้เหม็นช้างเหม็นนกดตดอกใจ	โหยโหยอ้อพ้อข้าไหวช่วยทุบคอ

ภาษาถิ่นใต้ ราก = อาเจียน

- อ้ายขุนช้างมันกล้ามาหาแม่	ไซแซขอเล่นแต่คล้องคล้อง
กิริยาแม้ว่าเป็นปรองดอง	ช่างโลกทรัพย์สิ่งของนี้สุดใจ

ภาษาถิ่นใต้ ไช = เกล่เกล่ไม่ได้งานไม่ได้การ, แซ = ข้า
– จะหลับจะนอนก็ไม่ได้
มดขบ แม่ตบให้ฉันท
ภาษาถิ่นใต้ ขบ = กัด
– เหม่อวันทองจงหงอจ้าน
เมื่อแรกลงมาคิดว่าดี
ภาษาถิ่นใต้ จ้าน = มาก
จะมารินบินได้อยู่ หูหรี
แต่พอรุ่งพุงนี้จะหนีไป
จะมาพาลเอาผิดกูหนีหนี
เดิมทีกูก็ยังไม่รู้กล

(8) นิราสนรินทร์⁶

– ทำจิ้นจิ้นจอดถ้ำ
จิ้นช่วยจำใจความ
เยียวมิ่งแม่มาตาม
จงนุชรีบเร็วขึ้น
ภาษาถิ่นใต้ เคร่า, ถ้ำ, เคร่าถ้ำ = รอคอย
– เรียมจากถ้ำจับข้าว
รินซึ่งชลงานจำ
หียบกับกระยาก่า
เขียนฤหายหอบแห่นัน
ภาษาถิ่นใต้ งาน = ราว เช่น งานน้ำแกง = ราวน้ำแกง, แค้น = ติดคอ, กลิ่นไม่ลง
คอยถามใดฤ
ข้าวร้อน
เตือนเร่ง ราแม่
เคร่าถ้ำ จิ้นคอย
เต็มคำ หนึ่งเลข
เนื่องแค้น
คิดแม่ คอยแม่
อกข้างคายกิน

(9) ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก⁷

– เราจะชุ่มช่อนอยู่ที่นั่นที่นั่นที่น้ำ อมิตตตามันมาเมื่อเย็น
เราจะเล่นเสียให้ยังคำ
ภาษาถิ่นใต้ ยังคำ = แน่ ๆ, แน่นอน เช่น อย่าไปว่ามันเลย โทหกยังคำ
– อ้ายบ้างก็เดือดแตก ตาคูเกี่ยวเข็ญว่า อีชาติชั่วอีเสียเช่น เสียชาติมันไม่ดี
ภาษาถิ่นใต้ แดก หรือทำแดก = แดกดัน, ประชด, เสียเช่น = เสียแบบอย่าง, เสียประเพณี,
เสียรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ครั้งที่ 1

1. จงยกตัวอย่าง และให้ความหมายคำในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ที่ตรงภาษาล้านช้างปัจจุบัน
2. คำที่ขีดเส้นใต้ต่อไปนี้ ตรงกับความหมายในภาษาล้านช้างได้อย่างไร
 - (1) ฟ้าจรโลดฉิววาน
 - (2) แหนหับประตู่เวียง วางเขื่อน
 - (3) บ ผอมบ พืทรง บหนุ่ม งามนา
 - (4) ศรีกระไค เกยกรวญ คำเข้า
 - (5) รินซึ่งชลบานจำ เนื่องแก่น
3. จงอธิบายข้อความต่อไปนี้
 - (1) อ้ายบ้างก็เดือดแตกคำดูเคี้ยวเข็ญว่า
อิชชาติชั่วอี่เสียเช่น เสียชาติมันไม่ดี
 - (2) ครั้นต้นพื้นตัวปลุกฝัพลัน
เหียนรอกตัวสั้นไม่กลั่นได้
 - (3) เหม่ อีวันทองจงหงองจ้าน
จะมาพาลเอาผิดกูหรือนี่

2. วรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้

วรรณกรรมภาคใต้ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะและลายลักษณ์ มักปรากฏเรื่องราวของวรรณคดีไทย เช่น ตัวละครและพฤติกรรมสำคัญของตัวละคร ที่สร้างความประทับใจแก่ชาวภาคใต้ในอดีต

2.1 วรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ประเภทมุขปาฐะ

วรรณคดีมุขปาฐะภาคใต้ที่มีลักษณะดังกล่าวนี้มีหลายประเภทเช่น

(1) เพลงร้องเรือ

ปรากฏชื่อตัวละครและบทบาทของตัวละคร จากวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ เช่น

- สังข์ทอง

นางรตนาเหอ	ซังหาซังได้
พ่อแม่หาให้	นางไม่ชอบใจ
ไปได้กับเงาะ	พี่น้องวสะเหยาะไอ้เงาะไพร
นางไม่ชอบใจ	ไปไหว้ตายายเงาะ

รตนา = รจนา, ตายาย = บรรพบุรุษ

คือน้องเหอ	คือเจ้าหอยสังข์
บุญของแม่เงาะยัง	หอยสังข์อยู่ในรูปเงาะ
บุญพ่อแม่หาไม่	หอยสังข์ถือไม้เท้าเหาะ
หอยสังข์อยู่ในรูปเงาะ	เหาะเล่นตามเวหา

- กาพย์มหาชาติ, ร่ายยาวมหาวงศ์สันดรชาดก

นางมัทรีเหอ	แม่นางมัทรี
มีลูกสองศรี	ชื่อเจ้าชาลีและกัณหา
เมื่อพ่อประทานให้ชูชก	น้ำตาน้องตกลงอาบน้ำ
สงสารเจ้าชาลีและกัณหา	เมื่อชูชกมันพาไป

- กากี

กากีเหอ	มานี่พี่ขอลาม
ครุฑพาพาโฉมงาม	ไปไว้เกาะแก้วเมืองนิมพลี
พญาครุฑพาน้องไป	ทำไหรเจ้ามั่งนางกากี
ไปไว้เกาะแก้วเมืองนิมพลี	ตัวพี่ไม่มีโทษเลย

- รามเกียรติ์

นางนกเหวกเหอ	นางนกเหวก
บินสูงเทียมเมฆ	กินจืดมเป็นอาหาร
ได้โลกคนหนึ่ง	ตั้งชื่อเจ้าศรีหนหมาน
เที่ยวกินจืดมเป็นอาหาร	ส่งสารเข้านกเหวกเหอ

นกเหวก = นกการเวก, จืดม = เมฆ, โลก = ลูก, หนหมาน = หนุมน

- มโนห์รา

กื่อน้องเหอ	กื่อนางมโนห์รา
อาบน้ำในสระ	เจ็ดคนพี่น้อง
นายพรานแลเห็น	ซาบ ซาบมองมอง
เจ็ดคนพี่น้อง	กล้องเอาสุดท้องเพื่อน

แล = ดู, ซาบ = แอบดู, แอบมอง

นางโนราเหอ	หยิบปีกหางมาน้ำตาไหล
เกาะต้นไม้ใหญ่	ส่งความไว้พระศรีสุชน
เชิญไปอยู่เถิดพระผ่านเกล้า	เมียเจ้าขอลาไปเมืองบน
ส่งความไว้พระศรีสุชน	และน้องไว้คนเดียว

- พระรถเมรี

นางเมรีเหอ	เสียทีที่เข้าไปชมสวน
พระรถถามถึงและถามถ้วน	ถามนางหน้านวลทุกสิ่งอัน
ลูกม่วงรู้หาวนารู้ให้	บอกพี่ให้รู้ทุกสิ่งสรรพ
ถามนางนวลทุกสิ่งอัน	เมรีเอววัลย์สิ่งไหนไม่พรางผ้า

ลูกม่วง = มะม่วง, ไร่ = รู้, สิ่งไหน = สิ่งอะไร, สิ่งใด, พราง = อำพราง

พระรถเหอ	กำสรดเมื่อจะออกไปจากห้อง
เหลียวหลังมาส่งน้อง	น้ำเนตรพระทองลงลามไหล
ฉวยได้แม่กำพดกับห้อยยา	ขึ้นทรงม้าพาเหาะไป
น้ำเนตรพระทองลงลามไหล	ริงริงไรไรเหาะไปบนเวหา

- พระสุริย์ฉาย

บ้านนี้เหอ	มีต้นกล้วยฟ้งลาหวิเหี่ยว
ลูกแม่คนเดียว	ตั้งชื่อเจ้าแสงสุริย์ฉาย
ไอ้เจ้าทรมารักของแม่	อย่าทำให้แม่นี้วุ่นวาย
ตั้งชื่อเจ้าแสงสุริย์ฉาย	ลูกชายแม่คนเดียว

- พระวรวงศ์

คือน้องเหอ	คือเจ้าวรวงศ์
ทอดแหวนทุ้มลง	วรวงศ์ราชา
ตัดไม้มาทำแพ	คลื่นเหยมันแหยอยู่ฉาฉา
วรวงศ์ราชา	นะรำหามีรัก
คือน้องเหอ	คือน้องการวิ
ลูกสาวสัตถิ	ผูกรักกับเจ้าวรวงศ์
บิดาขี้โกรธ	ทำโทษหนักลง
ผูกรักกับเจ้าวรวงศ์	ไปส่งถึงเมืองหลวง

สัตถิ = เศรษฐี

- อ้างวรรณคดีหลายเรื่อง

รักนุชเหอ	สิ้นสุดพี่รักเจ้าหนักหนา
เหมือนเจ้าอุณรุทรักอุษา	นางสีดาร์กพระรามไม่คลายใจ
พระศรีสุชนทรงศักดิ์รักโนรา	เหมือนตัวของข้ารักเจ้าหน้าไย
ทำปรีอเนื้อเย็นจะเห็นใจ	หกใส่ว่าพี่รักคนเอน

ทำปรีอ = ทำอย่างไร, หก = โทษ, คนเอน = คนอื่น

(2) ศิลปะการแสดง

ตัวอย่างเช่นการขับร้องทำสิบสองเรื่องจากวรรณคดี ในโอกาสพิธีมโนห์ราเล่น
โรงครู หรือมโนห์ราโรงครู เพื่อประกอบพิธีเชิญครูหรือบรรพบุรุษของมโนห์รามายังโรงพิธีเพื่อ
รับของแก้บน และเพื่อครอบเทริด หรือผูกผ้าแก่ผู้แสดงมโนห์รารุ่นใหม่

การขับร้องทำสิบสองเรื่องเป็นการแสดงต่อหน้าโรงพิธี เรื่องทุกเรื่องที่ขับ
ร้องล้วนเกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทย ได้แก่เรื่องนางมโนห์รา พระรถเมรี ลักษณวงศ์ โคบุตร

ดาราวงค์ พระอภัยมณี สังข์ทอง จันทโครบ สินราช สังข์ศิลป์ชัย นางยมกถีน และนายไกรกับ
ชาละวัน

กลอนตัวอย่างต่อไปนี้ เป็นบทขับของมโนห์ราขุนอุปถัมภ์นรากรและนายยก
ช่วยพูนชู จังหวัดพัทลุง โดยไม่ได้แสดงเป็นเรื่องราวเพียงว่าบท หรือทำบทประกอบการรำ

เริ่ม

ขอแสดงแจ้งเรื่องในเบื้องบท
จะกล่าวถึงนางมโนห์ราปรีชาชาญ
นางจึงขึ้นไปออนแก่แม่ผัว
ได้หางปีกเหล็กหนีแม่ผัวไป
ฝ่ายพระรถบทซ้ำทำลูกไม้
ลวงให้กินสุราพุดจากันพลง

(บทเจรจา)

พระรถลวงให้นางเมรีกินสุราจนเมาแล้วก็ถามเรื่องแม่กำพุด (ที่เก็บดวงใจนาง
สนทนา)

นัยน์ตานางสับสนจนหมดสิ้นแล้วหนีไป

เข้าไปสู่อ้อมเจ้างามข้างเอ๋ย

ได้ดวงเนตรแม่ป้ายาผาง

จะกล่าวถึงเกสรก่อนระคาย

ลักษณะวงศ์หลงเพื่อละเมอพิมพ์

ตั้งแต่นั้นไปอย่าได้เข้ามา (เจรจา)

พระโคบุตรสุดเพื่อละเมอฝัน

พระเชื่องย่องออกจากห้องของนางมุนี

ท้าวสามลจนจิตให้คิดแค้น

เงาะป้ามันพาธิดาไป

รจนาเจ้ากรรมมันทำชั่ว

เงาะป้ามันพาธิดาไป

สององค์ทรงเผยผอบแก้ว

ผมฟูตลบด้วยอบอาย

ครบกำหนดสืบสองทำนองสาร

สิทธิจารย์เขาจะเอานางนี้ไปเผาไฟ

เป็นบุญตัวได้รอดไม่ตกษัย

สู่เวียงชัยไกรลาศปราสาทนาง

ได้ตามไถ่เมรีไม่เห็นห่าง

ถามต่างต่างนางแจ้งไม่แพร่งพราย

.....
แล้วทรงพาชีแล้วก็หนีหาย

พี่ไม่พาน้องไปเจ (จี้) ชิงช้า

นั่งรำพระคาถา

พระเจ้าตาเขาไม่ให้อยู่ไม่คูดี

เรียกอำพันนี้แน่มเหล็ก

พระกุ่มีผวาเที่ยวคว่ำไขว่

ออกนั่งแทนพระโรงทองอันผ่องใส

ท้าวเคื่องขัดพระทัยทุกเวลา

(เจรจา)

เคื่องขัดพระทัยไม่รู้วาย

เลิกแล้วเห็นเส้นเกษาสาย

นึกแม่นหมายว่าเจ้าดวงสมร

ศรีสุวรรณผันพักตร์ชกชวน

นานแล้วทำไหรพีไม่มา
ฟังคำพิ้วางงอน

นางโมราเมื่อตายกลายเป็นชะนี

ยามเย็นวิตกหัวอกพลัว
นกออินทร์จะบอกให้เจ้าข้าเอ๋ย
นกออินทร์บอกให้รู้เหตุ
นางสังความไว้แล้วทุกสิ่งอัน
นางสุวรรณผันแปรเหลี่ยมแลไป

(เจรจา)

เปิดแล้วหรือเจ้าปากตูห้อง

มณีพิชัยให้ไขวกว่า

ละม้ายกับเจ้าขมกลิ่นพี่ยังกินแหนง
ดูจริตไม่ผิดนางทรมขม
เจ้าขมกลิ่นเมียของพี่
ในอกหมกไหม้คือไฟเลีย
มาถึงสองมือฉวยพระหัตถ์
ขอเชิญพ่อ พ่อบุญมา
อย่ามาพิไรฉันไม่ยอม

ชาละวันหันโกรธโหดผลุด

นายไกรย่นร้ายมนต์กำราบเขี้ยว
นายไกรวังจั่นเขหลังไม่ยั้งหยุด

(เจรจา)

สืบสองเรื่องเปเลื่องไว้พอได้แล

(ดนตรีรับ)

บทกลอนข้างต้นนี้บันทึกไว้ไม่สมบูรณ์นัก บางวรรคขาดหายไปจึงไม่ครบ
สืบสองเรื่อง มโนห์ราเชย นกยูงทอง แห่งอำเภอดากโบ จังหวัดนครราชสีมายืนยันว่า มโนห์รา
ในอดีตต้องแสดง 12 เรื่อง จึงจะเรียกว่าโนราโรงใหญ่ มโนห์ราเชยได้แจกเรื่องทั้งสิบสองซึ่ง
แตกต่างกันไปบ้างจากจำนวนของโนราขุนอุปถัมภ์นรากร ข้างต้นคือ เรื่องการะเกด จันทโครบ
ลักษณวงศ์ ทินวงศ์ พระสุชน มะลิทอง พระรถ วรวงศ์ ไชยเชษฐ พิมพ์สวรรค์ พระสมุทร
และเจ้าพาหน⁹

ทรมสงวนเกษราพางอน

นานแล้วไม่ได้มาดูแม่ดวงสมร
นี่ดวงสมรยอดสนิทเจ้าอย่าได้บิดพลัว
ร้ายพฤกษ์หิวโหยน้องพีโหยหิว
พระพายฉิวพัดพานางมาโสกาพลาง
(เจรจาระหว่างนกออินทร์กับท้าวสินราช)
ว่าแก้วเกษบุปลาไม่อาสัจ
กงสนั่นนั้นลักพานางคลาไคล
เดี๋ยวหนึ่งพระสังข์ศิลป์ชัย

ทั้งสองพูดเพราะพรายน้องพีเสนอกาน

ยุคหัตถาพราหมณ์น้อยชะม้อยขม
ทำเสแสร้งฉวยกว่าภูษาห่ม
ทั้งเนื้อทั้งนมทั้งคอทั้งคางเหมือนกับนางแล้ว
ที่พระชนนีเธอขับเสี้ย
ท้าวสำคัญว่าเมียค้อยย่องเข้ามา
นางพลิกผลัดว่าอย่าซ้ำไม่ไขว่
พ่องามหลากเชิญกลับไป
จริงหรือหม่อมนาง
คอยหมายมุ่งมองแพให้แลเหลี่ยม
กุมภีล่เหลี่ยมฟ้าดวงเข้าที่กลางแพ
กุมภีล่มืดพาไปในกระแเส⁸

ขอแสดงแต่เท่านั้น น้อยพีเหย....

บทโรมโนห์ราประเภทที่ไม่มีท่าราประกอบ คือบทโรมโนห์ราใช้ขับหรือร้องเพียงอย่างเดียว บทโรมโนห์ราหลายจังหวะ เช่นเพลงหน้าแตระ (แตระ หรือแกระ เป็นไม้คู่หรือไม้พวงสำหรับให้จังหวะ) มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยเช่น

รำเล่นสูงสุด	พระยาครุฑร่อนมา
ครุฑเหลิ้วเหินนาค	ครุฑราปีกษา
นี่เปละรูปครุฑ	ยุคนาคนาคา
ครุฑมันเฉี่ยวเอานาคไต่	พาร่อนสู่ค้ำเวหา
กลายเป็นรูปหนูมาน	ทะยานไปเผาเมืองลังกา
กลับเป็นรูปท้าวเวหา	ท้าวเข (จี่) แม่ม้าจักรถ
รูปฤๅษีดาบส	เวลาท้าวเข้าอาศรม
สี่มุมปราสาทวาดไว้	ให้เป็นหน้าพรหม
ฉันทันตกลม	เรียกองค์พระนารายณ์ น้าวศร
ฉันทันบวร	พระรามเชอวางศรไป ¹⁰
พระรามเชอวางศรแล้ว	ถูกเหลี่ยมพระสุเมรุห้วนไหว ฯลฯ

ตัวอย่างเนื้อหาบทขับมโนห์ราข้างต้นนี้ ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีไทยเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งแพร่กระจายไปทุกท้องถิ่นของประเทศไทย

2.2 วรรณคดีไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ประเภทลายลักษณ์

วรรณกรรมลายลักษณ์ภาคใต้ มักกล่าวถึงตัวละครในวรรณคดีไทย ดังตัวอย่างวรรณกรรมพยากรณ์ หรือศาสตร์ในบทที่ 4 ทำนองเดียวกับวรรณกรรมประเภทนิทานมักอ้างวรรณคดีไทย เช่นตัวอย่างเรื่อง พระยาฉันทันต ต่อหน้าพรานไสสุคร ก่อนจะออกเดินทางไปจับพระยาฉันทันต นายพรานดูยามสามตาและมีเรื่องรามเกียรติ์ประกอบพิธีกรรมดังนี้

“วันนี้เลี้ยงยามสามตา	โองการพรานป่า
ทั้งรามเกียรติ์เขียนลง	
ได้ที่พี่น้องสององค์	อันงามบรรยง
ดำเนินเดินตรงพงพี	
จึงได้สี่ดาเทวี	กัลยามารศรี
ทั้งนี้ก็ลาภนักหนา ¹¹	

ในเรื่องพระรถเมรี ตอนนางยักษ์สนทราทำขวัญนางทศนารี กล่าวถึงโจนละครแสดงเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดี เช่น

โขนเล่นเรื่องพระราม	เมื่อสงครามด้วยยักษา
อินชิตมีฤทธา	จักดชา เอราวัณ
พระลักษมณ์คิดประมาณ	ต้องพรหมมาศชิวาสัญ
หลหนามนทยานผัน	หักคอช้างขว้างส่งมา
ยักษ์ฟาดด้วยคมศร	ขุนวานรสิ้นสังขาร
ต่อพลัดตกลงมา	นอนอยู่กลางรอกุมิชัย
ณ คอนเล่นเรื่องอุณรุท	เมื่อเทพบุตรอุ้มพาไคล
พาเท้าจรเข้าไป	ในห้องปรางคังนางอุษา
สองสมภิมย์รัก	สองประจักษ์แก่นัยนา
สองสนิทเส่นหา	จะพูดได้หาไม่มี ¹²

อินชิต = อินทรชิต, กดชา = กชา, หลหนามน = หนุมาน, รอกุมิชัย = สมรภูมิชัย,
ณ คอน = ละคร

วรรณกรรมประเภทนิทานที่มีเนื้อหาส่วนใหญ่ตรงกับวรรณคดีไทย เช่น เรื่องรามเกียรติ์และพระเวสสันดร เพราะนิทานดังกล่าวนี้เป็นที่นิยมของชาวบ้าน จึงแพร่กระจายไปทุกท้องถิ่นต่างกันอย่างตรงรูปแบบ คือ รามเกียรติ์ และพระเวสสันดรภาคใต้แต่งเป็นกาพย์ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เป็นกลอนบทละคร แต่งเป็นกาพย์บ้างสำหรับไว้พากย์โขนหรือหนังใหญ่ ส่วนอนุภาคของเนื้อหาบางตอนย่อมแตกต่างออกไปบ้าง ดังตัวอย่างรามเกียรติ์ฉบับบ้านควนเกย อ.ร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ตอนกำเนิดนางมณฑิ

ยังมีดาบส หำร้อยทรงพรต ในเขตสิงขร
ทรงอิทธิฤทธา เทวายอกร ศิลปศาสตร์ดาษดร ศิษย์สอนสนั่น
ยังมีวันม หำร้อยน้อยสม สำหรับนกรินทร์
ครั้นเข้าสามัญ นำนมทุกวัน เข้าเข้าได้ฉัน แก่พระนาคา
พระยาพาลี เป็นศิษย์ฤาษี ทั้ง.....ลงกา
มาเรียนอาคม สมเด็จพระราชา ทั้งสองพระยา เป็นโยมฤาษี
วันหนึ่งนั้นหนา พระดาบสเจ้า กวาดวัดด้วยดี
ต้องไข่งแตก ภูโกรธพาลี โกรธแก่ฤาษี โคดมนาคา
.... อาสัจฉิน หยาบช้ำกระไร ใจร้ายหนักหนา
ให้ถูกถูกตาย วอดวายมรณา จักฆ่านาคา ทั้งนี้ให้ตาย
งูตรึกนิกใน วังวางทาง ขัดใจบ่คลาย
พันพิษอ่างนม โคดมโดยหมาย จักให้ถึงตาย แก่หมูนาคา

ในยามราตรี นางกบยังมี ได้อ่าง บ่ กลา
 นางกบจึงรู้ ว่างูริษยา จักฆ่าอนาคตให้ตายวายชนม์
 นางกบรำพึง ท่านเป็นที่พึ่ง กูได้เต็มตน
 งูร้ายหมายว่า ฆ่าให้วายชนม์ ตัวกูคุณงน จักคิดกลใด
 กูใคร่ตายตาม ลงไปในอ่าง ต้องทางวินัย
 กูกิน....จาน แต่น้อยเท่าใหญ่ แม่นจักตายไป เกิดในสรวงสวรรค์
 คิดพลางนางจึง ผาดผิงโจนวัง กินนมวัวพลัน
 พิษงูจับเอา กบสาวอัสย อ่างนมวันนั้น แทนตรีคีรี
 ครั้นเช้าเล่าหนา ดาบสนาคา ห้ำรอยฤๅษี
 กลาไคลไต่เต้า เข้ามาคีรี ถือชนะมากมี ตักน้ำนมวัว
 ถึงซึ่งอ่างนม เห็นกบพองลม ลอยอยู่ฟูตัว
 กบตายวายม้วย ด้วยน้ำนมวัว พิศดูทั่วตัว บ่ มีเห็นแผล
 ฉงนจนจิต โศดมสมมิตร พินิจพิศแล
 เจียวคิดพิษงู คูมิเห็นแผล จึงนั่งค่อม แล ชุบกบถามดู
 ชุบกบ บ่ นาน เป็นนางนงคราญ รูปทรงสงศรี
 บัดใจไต่ถาม ให้นามสมศรี มณโฑคีรี ม้วยด้วยสิ่งใด
 มณโฑคีรี บอกแก่ฤๅษี ให้ท่านเข้าใจ
 งูร้ายกายพิษ ให้ชีพบรรลัย โกรธแก่ท้าวไท ให้ลูกมันตาย
 ท่านกวาดวัดไชรี ขยะปะไป ไข่แตกทำลาย
 จึงงูโกรธา ว่าลูกมันตาย มันพ่นพิษไว้ ข้ำมาตายยัง
 ดาบสห้ำรอย ฟิงเจ้ากล่าวถ้อย มณโฑเอบาง
 เห็นชอบขอบใจ ปราศรัยแก่นาง ฉันทเอบาง ชื่อว่ากตัญญูตา
 ดาบสนั่นไชรี รับนางวางไป ไต่เต้าเข้ามา
 ไว้ในอาศรม โศดมอนาคตา เจียรกาลนานมา ผิดด้วยพาล¹³

ดาษดร = ดาษดา, พระนาคา = พระฤๅษี, ชนะ = ภาชนะ, กิ่ง = หนีบ

เนื้อหารามเกียรติ์ข้างต้นนี้ไม่ต่างกับรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาล
 ที่ 1 ที่ต่างกันบ้างเล็กน้อยเช่น จำนวนฤๅษี ฉบับบ้านควนเกษมี 500 คน แต่ฉบับรัชกาลที่ 1
 มีเพียง 4 คน สาเหตุที่งูหรือนางนาคโกรธฤๅษีนั้นแตกต่างกัน ฉบับบ้านควนเกษกล่าวว่า
 ฤๅษีกวาดวัดทำให้ไข่งูแตก แม่งูโกรธจึงพ่นพิษลงในอ่างนมฉบับรัชกาลที่ 1 กล่าวว่านางนาค
 ชื่อองคินาคี บุตรีพญากาลนาคแห่งนครบาดาลขึ้นมาสมจรกับงูดิน ฤๅษีทั้งสี่มาพบเข้า เห็น

ว่าศักดิ์ศรีของอสรพิษทั้งสองไม่ควรคู่กันจึงเอาไม้เท้าเคาะให้รู้สึกตัว นางอนงค์นาคีอับอาย พาลโกรธแค้น จึงแอบพ่นพิษลงในอ่างนม เมื่อฤๅษีชุบชีวิตนางกบเป็นสาวสวย สำนักนักษกาล ที่ 1 ฤๅษีตั้งชื่อนางกบว่านางมณฑิลา สำนักนบ้านกวนเกษชื่อนางมณฑิลา

เรื่องรามเกียรติ์เป็นที่นิยมของคนในท้องถิ่นทั่วไป ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีหนังตะลุงเรียกขานยังเชื่อมสมัยก่อนมักเล่นเรื่องรามเกียรติ์ ชื่อตัวหนังเรียกแตกต่างกันไป บ้าง เช่น พระรามเรียก ศรีราม่า หรือศรีรามอ นางสีดาเรียกสติเทวี และทศกัณฐ์เรียก มหา- ราชาวานา ชื่อทศกัณฐ์นี้คงมาจากศัพท์เดิมว่า ราพณ์ หรือราวณะ

กิจกรรมการเรียนรู้ครั้งที่ 2

1. วรรณคดีไทยเกี่ยวข้องกับเพลงร้องเรือในลักษณะใด ของอธิบาย
2. เหตุใดจึงเรียกมโนห์ราโรงครู และเกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยอย่างไร
3. จงบอกลักษณะความเกี่ยวข้องระหว่างวรรณคดีไทยกับวรรณกรรมลายลักษณ์ ภาคใต้

3. วรรณคดีไทยบางเรื่องได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมภาคใต้

วรรณกรรมลายลักษณ์ภาคใต้บางเล่มแพร่กระจายไปยังส่วนกลางหรือเมืองหลวง เนื่องจากการเคลื่อนย้ายผู้คนและเอกสาร หรือกวีเป็นคนภาคใต้และรับราชการในเมืองหลวง ดังตัวอย่างวรรณกรรมต่อไปนี้

(1) บทละครเรื่องนางมโนห์รา¹⁴

วรรณคดีเรื่องนี้มีในปัญญาสชาดก เรียกว่าสุชนชาดกลักษณะการแต่งเป็นกาพย์มากกว่าเป็นกลอน เนื้อหาหลายตอนแสดงให้เห็นวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ เช่นการแต่งศาสตราเพื่อพยากรณ์โชคชะตา

“กระยี้กระหยัด โหรกระลดเข้ามาใกล้ มานี้จะทำนายให้หัวเหวนแขนซ้ายเจ้ามโนห์รา เชิญเจ้าเชิญแม่มาแลมาแทง เอาศาสตราแทงให้มันถ้วนถึงสามครา ให้แม่นให้แท้ แก่หัวใจ

กระหยดเข้า นางเจ้าแม่ทรงศาสตราชัย จับได้เนื้อเกศา สุรางค์นางนอกใน ถัดต้องที่ตีให้ชื่อน้ำ ถัดต้องที่ร้ายให้ชื่อไฟ จะดีร้ายประการใด ให้เห็นข้างในตำรา

แทงต้อง เมื่อพระฤๅษีแก่โถนา พบนางสีดาคุดคูอยู่ในผอบทอง ต้องฝนต้องฟ้า หน้าตาก็ราศรั้าหมอง คุดคูอยู่ในผอบทอง ฤๅษีเชอพามาเลี้ยงไว้ บัญญัติให้จงได้หัวเหวนแขนไทเจ้ามโนห์รา แทงที่หนึ่งแล้ว เชิญแก้วมาแทงเอาเล่ารา ให้ถ้วนถึงสามครา ให้แม่นให้แท้ แก่หัวใจ”

คำว่า มาแล คงใช้ในภาษาถิ่นใต้ ตรงกับ มาดู ในภาษากรุงเทพฯ

ภาษาถิ่นใต้ปรากฏในเรื่องนี้อีกหลายคำเช่น

– เลี้ยงลูกชาวบ้านเอย อันนี้ใจแข็งใจกล้า กูจะปลิวหัวขา

หน้าตาคูจะตบให้ยับไป ไว้กูจะหยิกเอาหัวตบ ไว้กูจะยับเอาหัวใจ

ปากร้ายมาได้ใคร พวกอิจ์ร้าย ชะลากา

ชะลากา หรือ ฉะลากา เป็นภาษามลายู ใช้พูดในภาษาถิ่นใต้ หมายถึงเลวทรามต่ำช้า

– อีเอยอันนี้ นี้พวกอิจ์ร้ายมโนห์รา ขวัญข้าวเจ้าแม่อา หัวใจแม่ร้ายเหมือนแดน ลูกอ้ายหมูสู ลูกอ้ายขาหัวแลน

แลน = เหี้ย, ตะกวด

– ยังใครที่ไหนจะไปทุ่ง ยังใครที่ไหนออกไปนา

กูจะเดียด ห่อผ้า ตามหลังผู้ชายไปเร้นอน

เดียด = กระเดียด

บทละครเรื่องนางมโนห์ราเดิมเป็นวรรณกรรมภาคใต้ และแพร่กระจายไปยังอยุธยาหรืออยุธยาอาจนำไปแต่งใหม่ แต่คงเค้าเรื่องเดิมไว้

(2) กลอนกลบทศรีวิบูลกิตต์¹⁵

ชาวภาคใต้เรียกวรรณคดีเรื่องนี้ว่า “หนังสือสกิด” แต่งโดย หลวงปรีชา (เซ่ง) กวีสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กวีผู้นี้มีตำแหน่งเป็นโหร ในกรมพระราชวังบวร แต่จะเป็นกรมพระราชวังบวรพระองค์ใดไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนอีกประการหนึ่งว่าน่าจะเป็นกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ ในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะกรมพระราชวังบวรองค์นี้เรียกทั่ว ๆ ไปอีกพระนามหนึ่งว่า “พระบัณฑูร” ตรงกับบทกลอนที่ว่า

“ข้าชื่อเซ่งเขียนชื่อช่องจอนามหมาย ถ้าไว้ชื่อลือไว้ชาย ไว้ศักดิ์ศรี

พระบัณฑูร พูนบันเทิงพระทัยทวี ตั้งยศแสงแต่งยศศรีหลวงปรีชา”

วรรณคดีเรื่องนี้ดำเนินเรื่องด้วยกลอนกลบท 86 ชนิด หนังสือภาคใต้ตั้งแต่อดีตมาล้วนถือหนังสือสกิดเป็นครู เพื่อใช้เป็นตัวอย่างสร้างสรรค์บทกลอนหนังสือให้มีการมคทายและไพเราะพลิ้วไหวด้วยลีลาบทอันตรึงใจผู้ชม

มีข้อสังเกตว่าวรรณคดีเรื่องนี้ มีคำตรงกับภาษาถิ่นใต้หลายคำและเสียงคำกลอนสุดท้ายบางวรรค เหมาะสำหรับขับเป็นเสียงภาคใต้ มากกว่าอ่านทำนองอย่างเสียงภาคกลาง

1. ไชคำภาษาถิ่นใต้

– อันปิ่นปักนคเรศนิเวศน์ราช

ข้าพระบาทกลัวจะสูญสูญลวง

ลวง = ความพินาศ

– มะตูมมะตาดมะเฟืองมะไฟ ลำไย ระหวาน

ระย้าระย้อยกิ่งช้อยกะเข่าทั้งเง่าทั้งพรวน

ลำไย = ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ขึ้นอยู่ทางภาคใต้

พรวน = เงาะป่าผลเล็ก รสเปรี้ยว

– สังเวชจิตคิดคิดมาน่าสังเวช

สาหัสเศษเสษสาแสนสาหัส

เสษสา = เสดสา หมายถึงลำบาก ตกยาก เวทนา

– ให้ให้เราร้างรักอยู่นานนาน

จอมจอมนาฏราชกุมารกลานเมียงเมียง

เมียง = เมียงมอง

– ละมดละมั่งพะวังพะวงกะจงมูสัง

ระไวะระวังระเหิดระหันจะฝั้นจะผ่อน

มูสัง = ชะมด

- หมูเผ่าเมาถึก มึกแถว
เสียงผลากสากแผลกแสดกแผลง
มึก = ค่อม
- หมูเดินเมิลถ้ำมาถึง
ตัวหันตันหึ่งตั้งหัว
หมูเดิน, หมูเถื่อน = หมูป่า
- พระนางสดับนางวับน้ำจิตหวัด น้ำจิตคิดใจแค้นตั้งแสนสร
วับ = นุกโกรธขึ้นทันทีทันใด
- รวข้าวคราวให้แจ้งตำแหน่งทิส ทิศโดยกหนดแห่งตำแหน่งไหน
รวข้าว = แจ้งข้าว, ส่งข้าว
- เจ้าสีมาศาลาข้าคราวนี้ ฐะมีเล่าข่อย่าอออำ
อำ = อมพะนำ
- พวหว่าตาไก่อ่ายดี กำขำ จำปากะ สละใหญ่
จะปากะ = จำปากะ พืชตระกูลขุนนชนิดหนึ่ง
อ่าย = ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ทางภาคใต้
กำขำ = มะหาด

(2) เสียงของคำกลอนสุดท้ายบางวรรค เหมาะสำหรับขับเป็นเสียงภาคใต้มากกว่าอ่านเป็นทำนองอย่างเสียงภาคกลางเช่น

- ราชบุตรน้อมกรลามাত্রาฯ ผ่าวผ่าวหวาดจิตนาฏหวาดผ่าวร้าวรอน
รอนหวอนจิตคิดร้อนร้าว จากบุตรท้าวนาฏน้องร้องรำจาก
- เสียดายนี้วังามเสถียรตั้งเทียบทอง เสียดายนี้มนวลทองพระหัตถา
เสียดายนั้แดงเรื่องตั้งชาดทา เสียดายฝ่าพระปาณิดั่งสี่ครั้ง
- จีวรแห่งพระปัจเจกพุทธองค์ องค์ท้าวทรงจิตจำคำสั่งสอน สอนดวงจิต
ทฤษฎีแต่ก่อน ก่อนสั่งสอนฤทัยยอมมีมา
- เนตรตั้งนิลนิลเนตรเนื้อเนื้อแน่นน้อย ขนงช้อยช้อยชูเชิดเชิดช่างสม
ดั่งสรสังหารรานรานราชม พระศอกกลมกลมดั่งกลิ้งกลิ้งเกลากล่อม
- เทวะสังฆาโยเข้าแต่ท่าน ทุกสถานสักเคเทวใหญ่
อยู่สถิตหูกห้องช่องฟ้าใน หนอเทพไทสงสถิตมีฤทธิ์เกิด

กรณีที่ปรากฏภาษาถิ่นภาคใต้ และเสียงของคำกลอน เหมาะสำหรับขับหนังตะลุง ในกลบทศรวิบูลกิตต์นี้ เข้าใจว่าก็คือหลวงศรีปรีชา (เซ่ง) น่าจะเป็นชาวใต้ และรับราชการในเมืองหลวง

กิจกรรมการเรียนรู้ครั้งที่ 3

1. ท่านเห็นด้วยหรือไม่ ที่ว่าบทละครเรื่องนางมโนห์ราครั้งกรุงเก่ามีรูปแบบและเนื้อหาลักษณะวรรณกรรมภาคใต้ จงอภิปราย
2. กลบทศิววิบุลยคติ มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมภาคใต้อย่างไร จงแสดงเหตุผลประกอบ

สรุป

วรรณกรรมภาคใต้ทั้งประเภทมุขปาฐะและลายลักษณ์มักกล่าวถึงตัวละครและบทบาทตัวละครในวรรณคดีไทย ที่ชาวภาคใต้ได้อ่านหรือได้ฟังแล้วมีความประทับใจ จึงนำมาถ่ายทอดต่อ วรรณกรรมภาคใต้ก็แพร่กระจายไปยังส่วนกลาง จึงทำให้วรรณคดีไทยบางเรื่อง เช่น เรื่องนางมโนห์ราและกลบทศิววิบุลยคติ มีลักษณะบางอย่างคล้ายวรรณกรรมภาคใต้

การประเมินผลท้ายบท

1. จงอธิบายและยกตัวอย่างความสัมพันธ์ในเชิงภาษาระหว่างวรรณคดีไทยและวรรณกรรมภาคใต้
2. วรรณคดีไทยเรื่องใดมักปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์หรือมุขปาฐะภาคใต้ จงแสดงเหตุผลประกอบ
3. ท่านเห็นด้วยหรือไม่กับคำกล่าวที่ว่าวรรณคดีไทย หรือวรรณคดีมรดกบางเรื่อง คือผลจากวรรณกรรมพื้นบ้าน

เชิงอรรถ

1. ศีลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง, อ่านและจัดทำคำอธิบาย โดยที่ประชุมสัมมนาเรื่องศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ณ หอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2520), หน้า 15.
2. ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมสมัยอยุธยา ตอนต้น (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2529), หน้า 6-500.
3. ศิลปากร, กรม. ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 251 หน้า 67, 79.
4. ศิลปากร, กรม. สมุทรโฆษคำฉันท์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 25, 27, 140.
5. ศิลปากร, กรม. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาการ, 251, หน้า 13, 32, 283.
6. โคลงนิราศนรินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2527), หน้า 11, 13.
7. ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2528), หน้า 44.
8. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพขุนอุปถัมภ์ นรากร (สงขลา : วิทยาลัยครูสงขลา, 2527), หน้า 58.
9. ประพนธ์ เรื่องณรงค์, “จากมะโย่งถึงโนรา” ดนตรีไทยอุดมศึกษาครั้งที่ 21, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2532), หน้า 143.
10. เรื่องเดิม, หน้า 10.
11. พระยาฉันทันต์ (นครศรีธรรมราช : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2527), หน้า 32-33.
12. นายเรื่อง นาน, พระรอดเมรี (นครศรีธรรมราช : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2522), หน้า 31.
13. ฉันทส ทองช่วย, “รามเกียรติ์ฉบับก้านกวนเกษ อ.ร่อนพิบูลย์ จ.นครศรีธรรมราช” รามเกียรติ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้, (สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนรินทร์วิโรฒ สงขลา, 2522), หน้า 183.

14. บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา (กรุงเทพฯ : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพนางพริ้ง แจกแสงทอง, 2509), หน้า 22-35.

15: ศิริวิบูลกิตติ์, ชุมนุมนตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (กรุงเทพฯ :
องค์การคำคุณุสภา, 2504), หน้า 181-280.